

T. S. VOROPAJ:**ČLOVEK VO SVETE SLOVA:****MICHAIL MICHAJLOVIČ BACHTIN (1895-1975)**

Vplyv ideí Michaila Michajloviča Bachtina na spoločenské vedomie 20. storočia je obrovské. Slová "dialóg", "monologizmus", "polyfónia", "karnevalová kultúra", "exterioriálna pozícia", "veľký čas" získali bezmála masovú popularitu, stali sa kultúrnymi kódmi, svojráznymi symbolmi, ktoré určujú horizonty sebauvedomenia kultúry 20. storočia.

Osud Bachtinovho dedičstva bol zvláštny a veľmi búrlivý. Jeho rané aj neskoré práce boli vydané prakticky súčasne, a to v 60-tych a 70-tych rokoch. Časovo sa čítanie a chápanie kryli a zabezpečili rýchle prijatie jeho tvorby. V priebehu niekoľkých desaťročí sa takmer neznámy provinčný filológ stáva hlavnou postavou ruskej duchovnej kultúry nielen u nás, ale aj na Západe, pričom na Západe azda v oveľa väčšej miere ako u nás ([24], 95). Počnúc rokom 1966, keď Júlia Kristeva uverejnila knihu *Slovo, dialóg, román*, Bachtinovo meno sa dostáva na orbitu štrukturalizmu. Práve štrukturalisti v podstate vytvorili Bachtinovej filozofii svetové renomé.

Na prvý pohľad vyzerá paradoxne, že filozof, ktorý aktívne vystupoval proti "materiálovej estetike" formalistov, freudizmu a štrukturalizmu, sa prezentoval ako autor štrukturalistickej paradigmy. Niektorým domácim bachtinovcom sa to javí ako nonsens. Ak však aplikujeme Bachtinovu koncepciu chápania na chápanie jeho vlastnej tvorby, v skutočnosti sa dialóg štrukturalizmu s Bachtinom ukáže rovnako prirodzený ako jeho súčasný dialóg s postmodernizmom. Neskôr, po uverejnení raných Bachtinových prác, sa tento semiotik-štrukturalista začína vnímať ako metafyzik-personalista. Bachtinovo dedičstvo sa začína interpretovať ako filozofická antropológia, ontologická etika, sociálna ontológia atď.

Po rozpade ZSSR a všeobecnom hľadaní národnej identity začínajú mnohí v M. M. Bachtinovi vidieť organicky ruského, ba dokonca náboženského mysliteľa. Kontext času a miesta sa ukazuje ako podstatný faktor, vplývajúci na pochopenie jeho dedičstva. Má to svoje plusy aj mínusy. Hlavné mínus spočíva v tom, že vôbec nie je ťažké "naťahovať" Bachtina ľubovoľným smerom a nazerať naňho cez hocijaký "magický krištál". Hlavné plus je v tom, že pri štúdiu Bachtinovej tvorby v rozličných kontextoch odhaľujeme "spiace významy", epifánie, ktoré tvoria jednu z najsilnejších stránok tvorby tohto ruského filozofa. Bachtin odhaľoval nielen historicky reálne črty vedomia svojej doby, ale aj jeho možnosti, uhádol a predvídal, "ako sa za určitých zmenených podmienok bude vyvíjať a pôsobiť daná idea, akými neočakávanými smermi môže prebiehať jej ďalší vývoj a transformácia" ([7], 104). Niektoré jeho významy či dokonca zrnká významov, ktoré do istého času zostávali nepovšimnuté, teraz, keď sa ocitajú v podmienkach odlišného chápania, odhaľujú nový a často neočakávaný obsah ([34], 54).

Nie náhodou Bachtinovo myslenie, ako sa ukázalo, korešponduje a je v súlade s "najvýznamnejšími" smermi filozofického a filologického myslenia 20. storočia. A nejde dokonca ani o bachtinovskú módu, ktorá u nás kulminovala v 80-tych rokoch (koľko mien a osudov - teraz i v minulosti - prežívalo podobnú "smrť-zmŕtvýchvstanie"), ani o záhadnú svetovú popularitu.

Neobyčajne rýchlo - v priebehu jedného-dvoch desaťročí - hlavné pojmy tohto ruského filozofa organicky "vrástli" do základov humanitného poznania, podstatne inovovali metodológiu humanitných vied a spôsobili zmenu orientačných bodov v humanitnom poznaní. Syntéza dialogického a hermeneutického prístupu, ktorú uskutočnil Bachtin pre pochopenie kultúry a osobnosti, sa ukázala ako mimoriadne plodná a svoj potenciál dodnes nevyčerpala.

Geniálna intuícia umožnila tomuto vedcovi, vzdialenému od rafinovaného akademizmu, uvidieť a predvídať kľúčové "neuralgické body" bytia človeka vo svete. Bytia, v ktorom popolavo šedivá uniformita Ja prekáža začudovať sa samotnej "udalosti bytia", zvláštnosti Druhého, kde monologizmus je príliš obvyklý a občas sa úspešne maskuje za dialektiku alebo zákony dejín. V ňom nielen my spoznávame svoju minulosť i svoje až bolestne známe narácie.

V zrkadle Bachtinovho myslenia spoznáva aj Západ svoje vlastné teoretické dedičstvo s celou jeho jednostrannosťou, vyčerpanosťou a nedostatnosťou ([2], 209). Neobyčajne široká popularita Bachtinových ideí na Západe má svoje príčiny, svoju históriu a svoje špecifikum. O Bachtinovi nepíšu iba rusisti: bez zmienky o ňom sa nezaobíde ani jedna solídna práca z teórie literatúry alebo z metodológie humanitných vied. Nemali by sme však nariekať, že Bachtina "kolonizovali" západní vedci, ale ani sa nádejať, že Západ nám môže pomôcť uvidieť skutočne autentického Bachtina, alebo, naopak, "nášho Bachtina" stavať proti "ich Bachtinovi". Popularita Bachtinových ideí na Západe sa v mnohom vysvetľuje tým, že iná ruská filozofia je tam stále málo známa. "Rusko, ako ho vidí Západ, zostáva takmer bielym miestom na intelektuálnej mape súčasnosti, s jediným mestom zvaným "Bachtin" uprostred prázdnotou zívajúceho kontinentu," píše M. Epštejn ([37], 179).

Osobitosti Bachtinovej recepcie v zahraničí dôkladne a zanietene skúma V. L. Machlin, ktorý poukazuje na reálnu obťažnosť objektovo striktného a zároveň obsahovo informatívneho výkladu tejto recepcie [24]. Prijímanie Bachtinovho dedičstva v rodnej vlasti má taktiež svoje krajnosti, diktované nadmerným emocionálnym tlakom zo strany najhorlivejších mysliteľových ctiteľov, náchylnosťou na maximalizmus a na bezvýhradné tvrdenia, ktoré neľahčujú, ale skôr sťažujú dialóg v priestore bachtinovského myslenia.

Predbežne, bez nároku na nejakú zvláštnu presnosť, možno v dejinách domácej bachtinológie vyčleniť dve etapy. Prvá etapa - približne do začiatku 90-tych rokov, to je obdobie roztrieštených a nepočetných publikácií, ktoré nespájala nijaká spoločná idea ani program. V druhej etape - v 90-tych rokoch - sú štúdiá a interpretácia mysliteľovho dedičstva systematickejšie, bachtinológia prechádza na sériovú výrobu, počet publikácií venovaných Bachtinovi prudko vzrastá. Súčasne sa začínajú objavovať známky "bachtinovského boomu" a "bachtinovského priemyslu". V rokoch 1988-1994 obsahovala bibliografia o Bachtinovi 1037 prác [23]. Od roku 1990 vychádza v Moskve

Bachtinskij sbornik, v Sankt Peterburgu sa vydáva *Bachtinologija*, vo Vitebsku (od roku 1998 vo Vitebsku aj v Moskve) sa vydával špeciálny bachtinologický časopis *Dialog. Karnaval. Chronotop*; pravidelne sa konajú bachtinovské sympóziá a konferencie. V posledných rokoch vyšlo viacero kníh venovaných jednotlivým stránkam Bachtinovej tvorby. Do bachtinológie podstatne prispeli vedci zo Saranskej univerzity. V druhej etape nadobúda bachtinológia charakter uzavretého spoločenstva, je organizovaná, emocionálna a niekedy aj netolerantná voči tým, ktorí do tohto spoločenstva nepatria alebo sa opovažujú zapochybovať o statuse bachtinovského kánonu. Vytvára sa okruh bádateľov, ktorí si usilovne osvojujú a interpretujú bachtinovské dedičstvo, ale súčasne sa objavujú aj symptómy monopolu na pravdu o Bachtinovi.

Prvou veľkou prácou o Bachtinovi v ruštine, ktorá sa dostala k širokému okruhu čitateľov, bola kniha V. S. Biblera *Michail Michajlovič Bachtin, ili poetika kultury (Michail Michajlovič Bachtin, alebo poetika kultúry)* [12]. Bol to svojrázny úvod do uceleného prečítania a možného filozofického pochopenia Bachtina a prostredníctvom Bachtina pochopenia základov humanitného myslenia ako takého. Kniha vyvolala odmietnutie medzi niektorými bachtinovcami, ktorí v Biblerovej interpretácii nenašli "svojho" Bachtina [10]. Nespokojnosť vyvolalo predovšetkým to, že V. S. Bibler "vpísal" Bachtina do kontextu vlastných úvah a hľadání, takže niektorým kritikom sa zdalo, že sa "hlavný hrdina začal vytrácať". Diskusia na margo Biblerovej knihy ukázala rozpory vnútri samotnej bachtinológie, kde osvojenie Bachtinovho dedičstva sprevádza veľmi emocionálna atmosféra "rodinného kultu" - s vlastnou mytológiou, rituálmi, pro-
rokmami i odpadlíkmi, "osvietenými" aj kacirmi.

Mnohé Bachtinove práce musia priam osudovo viesť k interpretačným konfliktom. Čím väčší sa vzd'ľujú od čistej literárnej vedy, tým väčšiu nejednoznačnosť v interpretácii umožňujú. To sa týka najmä raných Bachtinových prác: *K filozofii postupka (K filozofii činu)*, *Avtor i geroj v estetičeskoj dejatel'nosti (Avtor a hrdina v estetičeskoj činnosti)*, ktoré sa súčasne považujú za najfilozofickejšie práce. Z jeho prác možno povýberať citáty na zdôvodnenie vzájomne sa vylučujúcich koncepcií, keďže mnohé z nich sú nezavíšené, fragmentárne alebo tézovité. To vysvetľuje skutočnosť, že každý autor má svojho Bachtina. Napríklad jedni sa snažia, hoci pritom do istej miery znásilňujú materiál, "vpisovať" jeho tvorbu do tradícií ruskej filozofie ([15], 34), vidieť ho cez prizmu ruského kozmizmu, sobornosti a všejednoty. Iní s rovnakou istotou spájajú jeho meno s ruskou kontratradíciou ([20], 25) a vidia v ňom transideológa "podzemia" v kultúre 20. storočia. Medzi týmito pólmi sa nachádza množstvo najrôznejších Bachtinových prívlastkov - novokantovec, personatista, západniar, relativista, modernista, novopohan. Práve to nás núti zamyslieť sa nad podstatou celkového konceptuálneho základu jeho textov, objektívne umožňujúcich protirečivé hodnotenia a problematizujúcich pokusy o rekonštrukciu jednoty prostredníctvom rozmanitosti ([17], 115-116).

Ťažké vyčlenenie intelektuálnej dominanty v Bachtinovej tvorbe možno vysvetliť heterogénnosťou jeho koncepcie, ktorá sa do tej či onej miery pretína s fenomenológiou, existencializmom, marxizmom a inými prúdmi. Je ťažké zdôvodniť Bachtinovu svojráznosť, ak sa pokúšame redukovať základ jeho tvorby len na jeden z týchto

momentov. Aktuálnosť Bachtinovej filozofie spočíva práve v dôslednosti, s akou spája oblasti, ktoré dlhý čas boli autonómne a značne oddelené.

Objektívnejším problémom súvisiacim s interpretáciou Bachtinovho dedičstva je rozpor medzi jeho myslením a jeho osobnosťou, istá ambivalentnosť a nedopovedanosť, vedome vkladaná do základných pojmov jeho koncepcie. Bachtin nebol systematickým mysliteľom, neznepokojovala ho logická dôslednosť, zavíšenosť a neprotirečivosť systému. Kristeva ho nazýva tvorcom, a nie "technickým mysliteľom", majúc na mysli jeho štýl a charakter myslenia - ten bol intuitívne inšpiratívny, nemal nič spoločné s technickosťou či dokonca technologickosťou, akú dosiahol štrukturalizmus a postštrukturalizmus. Bachtin nám ponúka skôr úvod do skúmania estetického vedomia ako nejakú príliš škrupulóznú analýzu problémov, autorov a diel ([30], 139).

Silné a slabé stránky Bachtinovho štýlu myslenia sú úzko prepletené. Podľa slov M. Gasparova Bachtinove termíny sú "vzývavo nepresné" a samotný systém (etický aj estetický) je rovnako vyzývavo nezavŕšený. No nezavŕšenosť a otvorenosť Bachtinovho myslenia sa rovná otvorenosti samotnej kultúry. A všetko zlé je na niečo dobré. Vďaka otvorenosti hraníc sa sloboda umožňujúca nadviazať na jeho myslenie ukázala ako neobmedzená - od filológie po filozofiu, od psychológie po psychiatriu, od estetiky po semiotiku. Avšak ľahkosť nadviazania na Bachtinovo myslenie je klamná - tak, ako je klamná aj zdanlivá jednoduchosť jeho základných pojmov. Bachtinove príliš kategorické formulácie sa niekedy zle počúvajú, niekomu pripadajú naivné alebo príliš všeobecné, no práve vďaka kategorickosti a ašpirácii na univerzálnosť bolo jeho slovo počuté a žiadané.

Bachtinov život bol istý čas opradený legendami (šľachtický pôvod siahajúci svojimi koreňmi do 14. storočia atď.), na ktorých sa podieľali aj jeho prví moskovskí stúpenici. Dozvuky týchto legend sú zaznamenané na magnetofónových nahrávkach "rozhovorov V. D. Duvakina s Bachtinom". No vďaka dôkladným biografickým výskumom domácich a zahraničných vedcov možno s väčšou vierohodnosťou rekonštruovať celkovú životnú líniu tohto klasika ruskej kultúry.

* * *

Michail Michajlovič Bachtin sa narodil v meste Oriol v rodine bankového úradníka. V gymnaziálnych rokoch študoval S. Kierkegaard, Kantovu *Kritiku čistého rozumu*, *Systém filozofie* od H. Cohena. Ďalej študoval na oddelení klasickej filológie historicko-filologickej fakulty Novorosijskej univerzity v Odese, potom na historicko-filologickej fakulte Petrohradskej univerzity a súčasne na oddelení filozofie, kde v tom čase pôsobili A. I. Vvedenskij, I. I. Lapšin, N. O. Losskij.

Roku 1918 odchádza na dva roky do Nevel'a vo Vitebskej gubernii (dnes Pskovská oblasť), kde sa stáva predsedom Nevel'skej vedeckej spoločnosti, ktorej členmi boli okrem iných Matvej Isajevič Kagan (1889-1937) - filozof a Cohenov žiak, jeden z najbližších Bachtinových priateľov, ďalej L. V. Pumpianskij, vynikajúca klavíristka V. V. Judinová, básnik a muzikológ V. N. Vološinov, básnik, sochár a archeológ B. M. Zubakin. V Neveli napísal Bachtin svoju prvú prácu *Iskusstvo i otvetstvennost' (Umenie a zodpovednosť)*, 1919). V rokoch 1920-1924 napísal vo Vitebsku práce: *K filozofii postupka (K filozofii činu)*, po prvýkrát uverejnená r. 1986), *Avtor i geroj v estetičeskoj*

dejateľnosti (Autor a hrdina v estetickej činnosti, uverejnená r. 1979), *Problema sodržanija, materiala i formy v slovesnom chudožestvennom tvorčestve* (Problém obsahu, materiálu a formy v slovesnej umeleckej tvorbe), prvý variant knihy *Problemy tvorčestva Dostojevskogo* (Problémy Dostojevského tvorby).

Roku 1924 sa Bachtin vracia do Leningradu. Vedeckým výsledkom leningradského obdobia jeho života (1924-1928) bola jedna z jeho najlepších a najznámejších prác *Problémy Dostojevského tvorby*, ktorá vyšla roku 1929 (ďalšie tri vydania vyšli v rokoch 1963, 1972 a 1979 pod názvom *Problemy poetiki Dostojevskogo*). Táto práca získala výrazný ohlas vo vedeckých kruhoch až roku 1963, keď zásluhou Bachtinových žiakov a priateľov vyšlo jej druhé vydanie, ktorého redaktorom bol S. B. Bočarov. Avšak ani prvé vydanie nezostalo bez povšimnutia medzi literárnymi vedcami ruského exilu ([9], 379-385). V tom istom období sa objavuje aj "deuterokanonický" korpus prác *Frejdzizm* (*Freudizmus*, 1927) pod menom V. N. Vološinova, *Maršizim i filosofija jazyka* (*Marxizmus a filozofia jazyka*, 1929) takisto pod Vološinovým menom a *Formal'nyj metod v literaturovedenii* (*Formálna metóda v literárnej vede*, 1928) pod menom P. N. Medvedeva. V nedávno vydanéj *Tetralógii* sa editori rozhodli "uzavrieť" otázku miery Bachtinovho autorstva týchto prác a odmietli múdru radu "ponechať tento problém nevyriešený a pokladať ho za neriešiteľný" ([1], 259).

Na jeseň roku 1928 Bachtina zatklí za členstvo v nábožensko-filozofickom krúžku *Voskresenije* (*Vzkriesenie*) (vedúci - A. A. Mejer), ku ktorému mal Bachtin len sprostredkovaný vzťah. Vypovedali ho do vyhnanstva do severného Kazachstanu, kde sa začal zaoberať Rabelaisovou tvorbou. V druhej polovici 30-tych rokov sa spolu s manželkou sťahuje z jedného mesta do druhého, strieda byty, obávajú sa nového zatknutia, ale prácu nepretrhuje a udržiava styky s Ústavom svetovej literatúry, kde máva prednášky, ako aj s redakciou Literárnej encyklopédie, odovzdáva do vydavateľstva *Roman vospitanija i jeho značenije v istorii realizma* (*Výchovný román a jeho význam v dejinách realizmu*), dokončuje prácu *Formy vremeni i chronotopa v romane: Očerki po istoričeskoj poetike* (*Formy času a chronotopu v románe: Náčrt historickej poetiky*), odovzdáva dizertáciu *Fransua Rable v istorii realizma* (*Fraçois Rabelais v dejinách realizmu*). Krátko pred vojnou dokončuje práce *Iz predystorii romannogo slova* (*Z prehistórie románového slova*) a *Epos i roman: O metodologii issledovanija romana* (*Epos a román: O metodológii skúmania románu*).

Takmer celú vojnu Bachtin trvalo žije v Savelove, vyučuje neďaleko v Kimrskom okrese a v roku 1945 sa sťahuje do Saranska, kde sa stáva docentom a potom vedúcim katedry všeobecnej literatúry. Pracovať v Moskve aj v Leningrade má zakázané. Začiatkom 60-tych rokov začína za Bachtinom do Saranska prichádzať humanitne orientovaná inteligencia (S. B. Bočarov, G. G. Gačev, V. V. Kožinov, V. N. Turbin a iní). Vďaka ich obetavosti a entuziazmu uzreli svetlo sveta aj *Problémy Dostojevského poetiky*, aj kniha o Rabelaisovi, aj *Otázky literatúry a estetiky*, vydania ktorej sa Bachtin nedožil - zomrel krátko predtým.

Kandidátsku dizertáciu *Rabelais v dejinách realizmu* Bachtin obhájil vo veku 51 rokov. Už sám fakt, že vyhnanec obhajuje kandidátsku prácu, bol senzáciou. Prácu veľmi pozitívne hodnotili Smirnov, Dživelegov, Tarle, hoci nechýbali ani otrepané výčitky, že práci "chýba triedny prístup" a "nezohľadňujú sa v nej klasici a súdruh

Ždanov" ([32], 73). Napriek tomu, že väčšina vedeckej rady bola za udelenie vedeckej hodnosti, s definitívnym riešením otáľala Všešvázová atestačná komisia ešte päť rokov a svoj kandidátsky diplom dostal budúci "klasik ruskej kultúry" až v roku 1952 ako 57-ročný.

V rokoch 1952-1953 M. M. Bachtin píše prácu *Problemy rečevych žánrov* (*Problémy rečových žánrov*), ktorú mnohí bádatelia považujú za kľúčovú pre pochopenie celej jeho koncepcie. Ak však na celú stavbu Bachtinovho myslenia nazeráme zo zorného uhla tejto práce, potom výsledná konštrukcia, ako ukázal M. K. Ryklin, nepôsobí silným dojmom. Ryklin v stati *Vedomie a reč v Bachtinovej koncepcii* ukazuje antimetafyzický charakter filozofie dialógu, pretože sa v nej hovorí o aktívne nereflexívnej koncepcii vedomia ([2], 182). "Subjekt v Bachtinovom chápaní zomiera práve v tom bode, v ktorom sa subjekt reflexívnej filozofie rodí 'nie vďaka rodičom', ale vlastným úsilím." ([2], 178) Jeho subjekt sa zúčastňuje na reči vždy ako subjekt vedomý, ako autor vlastných výpovedí, najhroznejšie je preňho nespojiť sa s rečou iných subjektov komunikácie, zostať "rečou osebe". Rečaz výpovedí "Uvedomujem si, pretože si uvedomuje druhý, tretí, štvrtý" možno predlžovať donekonečna, pričom sám akt sa do sveta fungujúceho základu myslenia nemusí dostať. Sebauvedomenie u Bachtina, to je samo nekonečne sa rozširujúce telo komunikácie, ktorého osudom je byť vytvárané rečovými aktmi druhého ([2], 179). "Za Bachtinovými bádaniami stojí kultúra rečového styku, ktorá vo vzťahu k sebe nepozná nič vonkajšie." ([2], 187) Pre takú kultúru je rovnako nemysliteľné, nevedomé i reflexívne. Ide o to, že dialogizmus ako idealizácia reči (*Problém rečových žánrov*) a dialogizmus ako idealizácia poetiky polyfonického románu, ako idealizácia "osobnosti-vedomia" (*Problémy Dostojevského poetiky*) - to sú rôzne stránky Bachtinovho dialogizmu, ktoré sa dajú pochopiť len v ich vzájomnej súvislosti a vo vzájomnom prelínaní ([12], 99-100).

V posledných rokoch svojho života žil M. M. Bachtin neďaleko Moskvy, v Peredelkine, neskôr (1972) získal byt v Moskve a povolenie na trvalý pobyt. Zomrel pol roka pred svojimi osemdesiatymi narodeninami - 7. marca 1975.

* * *

O štyri roky neskôr, v roku 1979, vyšla kniha *Estetika slovesnogo tvorčestva* (*Estetika slovesnej tvorby*) (časť prác z tejto knihy vyšla už predtým vo vedeckých časopisoch), ktorá prezentovala tohto mysliteľa z celkom iného pohľadu. Práce publikované predtým, hoci z teoretického hľadiska úplne novátorské, boli prevažne filologické či kulturologické. V knihe z roku 1979 sa Bachtin neprezentoval ako filológ, ale skôr ako hlboký a mimoriadne originálny ruský filozof. V ranej práci *Autor a hrdina v estetikej činnosti* (1922-1923) sa zavádza celý rad základných pojmov bachtinovskej estetiky - exteritoriálna pozícia, nadbytok videnia, hrdinov obzor a jeho okolie, ktoré neskôr autorovi poslúžia ako nástroj na analýzu vedomia osobnosti a kultúry. V *Estetike slovesnej tvorby* však načrtáva základné predpoklady dialogickej metódy a cez vzájomný vzťah autora a hrdinu razí cestu k všeobecnejšiemu problému Ja a Druhého. Spolu s prácou *K filozofii činu*, ktorá uzrela svetlo sveta až v roku 1986, bola práca *Autor a hrdina* hlavným filozofickým základom bachtinovskej teórie.

V práci *K filozofii činu* vytýčil Bachtin úlohu "zodpovednej jednoty" myslenia a konania, poznania a mravnosti. V súlade s tradíciou nábožensko-filozofického myslenia v Rusku Bachtin interpretuje filozofické poznanie esteticko-ontologicky a snaží sa opäť spojiť fragmenty rozpadnutej skutočnosti do ontologickej jednoty ([2], 69). Bytie sa podľa Bachtina prejavuje v morálnom živote vedomého individua, prezentovanom nie z vonkajšieho hľadiska, ale z pozície samotného morálneho subjektu.

Hlavným prvkom bytia je u Bachtina čin. Čin sústreďuje, koreluje a vyjasňuje zmysel a fakt, všeobecné a individuálne, reálne a ideálne v jedinom kontexte ([4], 103). Jedinou možnou existenciou je pre človeka konanie, utvrdzovanie svojej jedinečnosti v čine, zúčastňovanie sa na ňom nielen svojimi "myšlienkami", ale aj svojím osudom. Bytie a myslenie sa chápu ako jednotné, ale vo význame, ktorý má ďaleko od ich hegelovského významu. Vedecké myslenie je autonómne, nie je však oddelené, ale prostredníctvom "zodpovedného vedomia" je zahrnuté do jednotného a jediného bytia, ktoré sa nestáva bytím v dôsledku myslenia, ale preto, že je, uskutočňuje sa prostredníctvom človeka v akte činu-poznania. V kategóriách teoretického - nezúčastneného - vedomia (absolútneho ducha) je bytie nedefinovateľné; môže byť zachytené len v kategóriách účasti a činného prežívania konkrétnej jedinečnosti sveta. "Jedinečnosť ako takú si nemožno predstaviť, možno ju iba zúčastnene prežiť." ([4], 91)

Poznanie, to je len moment bytia, a teoretický rozum, to je len moment praktického rozumu. Takým istým momentom praktického rozumu je aj estetický rozum. V práci často opakovaný prívlastok "zúčastnený" má veľký význam, pretože "len znútra mojej zúčastnenosti možno pochopiť bytie ako udalosť", pochopiť ne-alibi v bytí každého človeka. Dokonca aj v akte sebaobetovania je človek maximálne aktívny. "Svet, kde sa zo svojho jediného miesta zodpovedne obetujem, nestáva sa svetom, kde ma niet", rovnako ako "svet, z ktorého odišiel Kristus, už nebude tým svetom, kde ho nikdy nebolo" ([4], 94).

Ak moja jedinečnosť nie je pre chápanie bytia podstatná, potom samotné bytie stráca svoju jedinečnosť. Z toho vyplýva celkom osobité chápanie povinnosti: každý človek má uskutočniť svoje poslanie, "uznať" svoju jedinečnosť a vykonať zodpovedný čin ([13], 52). Dostať povinnosti (dolženstvovanie) znamená uskutočniť svoj "nadbytok videnia", ktorým je obdarený každý človek a ktorý sa mu otvára z jeho neopakovateľného miesta v bytí.

Krízu súčasnej filozofie M. M. Bachtin videl v tom, že sa bytie ako udalosť nezapája do teoretizovaného sveta kultúry, že svet teórie je nezlučiteľný so svetom života. Táto oddelenosť sa dá prekonať "znútra skutočného činu, jedinečného, celistvého a jediného vo svojej zodpovednosti", iba na ňom sa môže budovať prvá filozofia ([4], 102).

Súčasná interpretácia Bachtinovej "prvej filozofie" sú protirečivé. Jedni v nej vidia kľúč k pochopeniu celej jeho ďalšej tvorby, iní východisko pre vytvorenie relativisticko-dialogického modelu bytia. Niektorí sa napríklad domnievajú, že u Bachtina ide o deobjektíváciu a desubstancializáciu bytia, keďže esenciálne bytie sa nahrádza bytím-udalosťou a "poľudštenie sveta" sa uskutočňuje na úkor jeho súběžnej ateizácie ([14], 114).

Autor a hrdina. Nebolo by však správne pokladať za skutočne filozofické len rané Bachtinove práce. Filozofický význam nadobúdajú aj témy, ktoré sú na prvý pohľad od metafyziky vzdialené. Jednou z nich je téma autora a hrdinu. O autorstve ako probléme, ktorý je úzko spätý s vedomím, Bachtin písal v práci *Autor a hrdina v estetickej činnosti*, no "klasicky" sa táto téma prejavila v knihe *Problémy Dostojevského poetiky* a v jeho posledných prácach. Vo filológii sa týmto problémom vážne zaoberal filológ V. V. Vinogradov, ktorý bol vyše štyridsať rokov Bachtinovým explicitným alebo implicitným oponentom a ktorý problém autora a hrdinu rozpracúval v rámci lingvistiky a štylistiky. Bachtin ho však poňal po novom a univerzálnejšie.

Prečo a ako zdanlivo parciálny literárnovedný problém vzťahu autora a hrdinu nadobúda u Bachtina taký neprímerane absolútny význam? Čiastočne preto, že z rozpracovania tohto problému sa rodia a vyrastajú pre Bachtina kľúčové pojmy - dialóg, monologizmus, polyfónia. To však nie je to hlavné. Hlavné je zrejme to, že vďaka autorskému úsilíu sa v diele objavuje realita, jedinečná a neopakovateľná udalosť bytia alebo bytie ako udalosť. Parafrázujúc Bachtina možno povedať, že svet, z ktorého odišiel Puškin (alebo Dostojevskij, alebo Tolstoj), už nebude svetom, kde ich nikdy nebolo. Bytie sa uskutočňuje (u Heideggera ide o stávanie) v diele; formy autorovej prítomnosti v texte a jeho vzťah k hrdinovi sú ontologicky významné.

Čo je polyfónia? Je to umelecký postup, prvok poetiky? Bachtin v nej uvidel novú ontológiu Ja, novú etiku a novú antropológiu: objavil nový prístup k človeku a nový obraz človeka. Neopakuje azda dnes tú istú skúsenosť S. Choružij, keď skúma izomorfizmus poetiky a antropológie u Joycea ([35], 15-17)? Skutočne, v literatúre, z ktorej odišli typickí hrdinovia, sociálne typy, a na miesto historického človeka prišiel človek štruktúrovaný, literárna forma a poetika nadobudli antropológický význam. Problém autora a hrdinu sa netýka "filozofie v literatúre", epistemologického "čo", ale ontologického "ako" a svojou podstatou je antropológický, lebo odkazuje na problém človeka vôbec, na možnosť jeho seberealizácie a slobody.

Text ako hlavný predmet humanitných vied sa u Bachtina odlišuje od postštrukturalistického a postmodernistického chápania textu, v ktorých autor nie je dôležitý. "Čo záleží na tom, kto hovorí." Tento citát zo S. Becketta celkom zodpovedá anonymite postmodernistického diskurzu. Ba aj samého autora označuje R. Barthes len za pisára. U Bachtina je abstrakcia textu naplnená zmyslom len vtedy, keď ho chápeme ako autorský text. Jedinečnosť ľudského individua sa stelesňuje v neopakovateľnom autorskom hlase. Autorský hlas je jediný prístupný spôsob, ako dať anonymnému bytiu konkrétny charakter - jeho jedinečnosť, ako sa v ňom nerozplynúť, a tým sa realizovať ako osobnosť. Autorova funkcia sa podobá funkcii najvyššieho tvorcu, autor akoby "zachraňuje" a "vykupuje" hrdinu a transformuje ho na vyššiu úroveň bytia.

Celé spektrum vzťahov medzi autorom a hrdinom možno pochopiť a artikulovať ako špecifický odraz vzťahu medzi Ja a Druhým v bytí. Realizácia tohto vzťahu predpokladá určitú transformáciu vedomia - prekročenie vlastných hraníc, vzťah k vedomiu z pozície "nestranného pozorovateľa": zo strany druhého človeka, zo strany reality, ktorú si uvedomujem. V súlade s tým dialóg nie je pre individuum niečo vonkajšie, ale patrí do hlbinej štruktúry jeho individuality, jeho vedomia, jeho Ja. Individuálnosť sa formuje a slobodne realizuje len cez vzťah s druhými. Podľa Bachtina existujem nie

jednoducho preto, že myslím, uvedomujem si, ale preto, že odpovedám na volanie (nepriame, intencionálne, domnelé atď.) druhého človeka, ktorý sa na mňa obracia. Dialóg, to nie je vonkajšia sieť, v ktorej sa individuuum ocitá, ale jediná možnosť samotnej existencie individuality, teda to, čo sa dotýka jej vnútornej podstaty ([22], 91-92).

Dostojevského polyfonizmus bol podľa Bachtinového názoru filozoficko-umeleckým objavom. V materiáloch pri prepracúvaní knihy o Dostojevskom Bachtin medzi hlavné objavy tohto spisovateľa počíta celkom novú štruktúru obrazu človeka - plnokrvné a plnovýznamové cudzie vedomie; zobrazenie samočinne sa rozvíjajúcej idey, pričom idea nie je časťou metafyzického systému, ale ľudskou udalosťou; dialogickosť ako osobitnú formu vzájomného pôsobenia medzi rovnoprávnymi a rovnoznačnými vedomiami. Ten typ človeka, ktorý Bachtin uvidel u Dostojevského, nemohol byť v zásade pri obvyklom monologickom (zvonkajšujúcom a objektivizujúcom) prístupe objavený ani zobrazený ([38], 343-344). Monologizmus vidí parciálneho človeka, parciálny typ, charakter - a vidí ho autorovými očami, pričom miera objektivizácie je rôzna. Dialogizmus vidí celistvého človeka a autor nemôže povedať o hrdinovi viac, než ten vie sám o sebe, autor môže iba postaviť svoje vedenie vedľa vedomia a sebauvedomenia hrdinu.

Motív existenciálnej nezavršiteľnosti je od nového obrazu človeka neoddeliteľný: "Kým človek žije, žije tým, že nie je ešte zavŕšený a nepovedal ešte svoje posledné slovo." ([7], 68) Človek sa nezhoduje sám so sebou, inak by každý dialóg bol tautológiou a dublovaním, smerujúcim k planému nekonečnému opakovaniu. Skutočný život osobnosti sa preto u Dostojevského uskutočňuje v bode nezhody so sebou samým, v bode prekročenia hraníc vecného bytia, ktoré možno odpozorovať, určiť a predpovedať. Autorovo slovo o hrdinovi u Dostojevského, to je slovo o prítomnom, a nie o neprítomnom, a preto autorskému slovu "hrozí odpoveď".

Podľa Bachtinovej antropológie osobitosť estetickej tvorby spočíva v tom, že "ju nemožno objasniť a pochopiť ako imanentnú jednému - jedinému vedomiu", subjekt života a subjekt estetiky zásadne nemôžu byť totožné. Literatúra, rovnako ako každá estetická tvorba, predpokladá dve nespĺývajúce vedomia, dve udalosti, ktorých podstatným konštitutívnym momentom je vzťah jedného vedomia k druhému vedomiu práve ako k druhému ([38], 91). Najčistejším modelom takéhoto vzťahu je práve vzťah medzi autorom a hrdinom. Zdôrazňuje sa pritom zásadné autorovo "postavenie mimo", nerozpuštnosť autora v hrdinovi a hrdinu v autorovi, na to, že každý z nich musí mať "svoje miesto".

Protikladom tejto pozície je monistický princíp, ktorý tvrdenie o jednote bytia mení na tvrdenie o jednote vedomia. Bachtin je však presvedčený, že monizmus bytia neznamená monologizmus vedomia, t. j. jednotu jedného vedomia, a nie je dôležité, akú formu toto vedomie nadobúda - či formu "vedomia vôbec", "absolútneho Ja" alebo "absolútneho ducha" a pod. Vedomie má množné číslo a to sa vzťahuje bezpochyby nielen na hrdinov Dostojevského. Z hľadiska monologizmu, "vedomia vôbec", mnohosť a individuálnosť vedomia sú zbytočné a náhodné, epistemologicky nepodstatné. Z hľadiska pravdy neexistujú individuálne vedomia." ([7], 92) Ale zo samotného pojmu jedinej pravdy (o tomto postuláte monologizmu sa Bachtin ešte neodvážil zapochybovať) vôbec nevyplýva nevyhnutnosť jedného a jediného vedomia.

Jediná pravda si žiada podľa Bachtina mnohosť vedomí, lebo principiálne sa nedá vtesnať do jedného vedomia, pravda "je udalostná a vzniká v styčnom bode rozličných vedomí" ([7], 92). Z toho nevyplýva, že by Bachtin vedomie osobnosti prirovnával k vedomiu society. Pre Bachtina bolo dôležité ukázať otvorenosť vedomia, to, že ho nemožno pripútať k jednému jedinému Ja.

V monizme ("filozofickom monologizme") vedomie stojí nad bytím a jednota bytia sa mení na jednotu vedomia; dialóg, interakcia vedomí tu sú možné. V novoveku monologický princíp prenikol do všetkých sfér kultúry vďaka kultu nacionalizmu s jeho vierou v sebestačnosť jediného rozumu a jediného vedomia. Avšak myšlienka, idea sú dialogické, svojou podstatou udalostné. Idea vzniká, rozvíja sa a formuje len vtedy, keď vstupuje do dialogického vzťahu s inými cudzími ideami, v bode kontaktu hlasov-vedomí, ich dialogickej komunikácie. Z toho Bachtin vyvodzuje, že "idea je interindividuálna a intersubjektívna, sférou jej bytia nie je individuálne vedomie, ale dialogická komunikácia medzi vedomiami" ([7], 100). V neskorých prácach sa toto tvrdenie podstatne modifikuje - intersubjektívnou sa nestáva idea, ale zmysel.

K problému autora sa M. M. Bachtin vráti o tridsať rokov neskôr v práci *Problém textu v lingvistike, filológii a iných humanitných vedách* (1959-1961). Aj tu hovorí v podstate o tom istom, o čom uvažovali R. Barthes a M. Foucault, ale o desať rokov skôr. Keď koncom 60-tych rokov postmodernisti ohlásili "smrť autora", malo to ďalekosiahle dôsledky. Išlo o fenomén mnohosubjektovosti jazyka umeleckej literatúry, o zmenu konvencií v literatúre, ktoré podkopávali tradičnú hermeneutiku a tradičnú ("na autora centrovanú") kritiku. Problém autora bol aktualizovaný nielen vďaka rozmanitosti autorských inštancií, na ktoré je súčasná literatúra taká bohatá, ale aj vďaka osobitnému ontologickému statusu postmodernistickej prózy, kde autor hrá úlohu svojrázneho mediátora medzi reálnym životom "v skutočnosti" a virtuálnou realitou "ako keby".

Paradox problému autora spočíva v tom, že autor-človek, empirický, živý autor nie je v diele prítomný, prítomný je "obraz autora" alebo jeho "maska", ktoré majú svojho autora, ale všetky hermeneutické úsilie - od Schleiermachersa po Rickerta - boli zamerané na autora-človeka, t. j. na toho autora, ktorého, striktne vzaté, v texte niet. M. Foucault navrhol kategóriu "autor" chápať ako polyvalentnú funkciu diskurzov, ako mnohosť, ktorá explicitne nie je v texte daná a ktorá vôbec nie je jednoznačná. Je signifikantné, že metafora "smrť autora" vznikla práve vtedy, keď autor začal obzvlášť energicky vnucovať seba i svoj obraz.

Keď Bachtin v 20. rokoch upozorňoval na problém vzťahov medzi autorom a hrdinom, anticipoval budúci vývoj, keďže v týchto vzťahoch videl hlavnú os estetického vývoja literatúry, prejav novej ontológie, v ktorej hranice Literatúry a Života stratili niekdajšiu zreteľnosť, takže autor sa stal zároveň všemocnejším aj bezmocnejším. Autor ako dramatik všetky slová rozdeľuje cudzím hlasom vrátane hlasu autorovej postavy. Preto autorov hlas, písal Bachtin, je druhým hlasom, "čistým vzťahom". Spisovateľ má dar nepriamej reči, "vie pracovať s jazykom v postavení mimo jazyka" ([38], 322). Bachtinova koncepcia autora sa nezhoduje s pozíciou francúzskych teoretikov "smrti autora" predovšetkým preto, že zodpovednosť bachtinovského autora nemá nič spoločné s "fenomenologickou nepričetnosťou" postmodernistického autora.

Zachovanie estetickéj dištancie medzi autorom a hrdinom, ktoré malo pre Bachtina kľúčový význam, v postmodernistickej próze prestalo byť povinné. Z toho, mimochodom, pramení aj tvrdenie, že bachtinovská koncepcia autora je na súčasnú prózu ťažko aplikovateľná alebo že ju na ňu vôbec nemožno aplikovať.

Bachtin má k postmodernistickej paradigme bližšie skôr v inej súvislosti - v súvislosti s dekonštrukciou subjektu. Či to neznamena, že Ja nemá vlastnú vnútornú podstatu, že je konštruktom jazyka a sociálnych zmien, ak sa realizuje a prejavuje len v dialógu? Postmodernisti na túto otázku odpovedajú kladne. Bachtinova antropológia nehovorí o smrti subjektu, no konštituuje ho najmä ako funkciu sociálnych (dialogických) vzťahov. Domáci bachtinovci čoraz častejšie používajú na označenie bachtinovského modelu osobnosti slovo "dekonštrukcia". V. L. Machlin kategoricky tvrdí, že u Bachtina "boj za osobnosť vystupuje ako úplná dekonštrukcia nárokov osobnosti na autonómiu" ([26], 154). N. Boneckaja sa takisto domnieva, že v *Autorovi a hrdinovi* ide o "dekonštrukciu, rozloženie reality, ktorá sa označuje slovom Ja". V Bachtinovej antropológii tak nezostáva miesto pre človeka, lebo táto antropológia nemá korene v Ja, ale vo vzťahu "Ja - Druhý". Je teda principiálne relatívna a chýba jej podstata ([14], 119).

Dialóg: Ja a Druhý. Z problému vzájomných vzťahov medzi autorom a hrdinom vyrastá filozofia dialógu, onen "dialogizmus", s ktorým sa spravidla u nás aj na Západe asocjuje Bachtinovo meno. Kristeva poukázala na to, že existujú dva Bachtinove odkazy: jeden je kulturologický a semiologický, druhý je sústredený okolo jeho koncepcie "dialogizmu" ([11], 10). Bachtin patrí k tradícii dialogickej filozofie. Jeho dialogizmus je princípom videnia, "optikou myslenia", ktorá sa stala podľa vyjadrenia anglického bachtinovca M. Holquista humanitným analógom einsteinovského obrazu sveta v prírodných vedách ([24], 105). Dialogizmus chápe Bachtin veľmi široko: od vnútorného dialógu ako jednotky vedomia po rečovú výpoveď a od rečovej výpovede až po dialóg kultúr vo veľkom čase. Univerzálnosť, ktorú nadobudol u Bachtina pojem dialógu, je absolútna: dialogická je nielen komunikácia, ale aj podstata vedomia, podstata samého ľudského života. "Žiť znamená zapojiť sa do dialógu: pýtať sa, vnímať, odpovedať, súhlasiť atď. Na tomto dialógu sa človek zúčastňuje celý a celým životom: očami, ústami, rukami, dušou, duchom, celým telom, činmi." ([38], 354)

Vzťah "Ja - Druhý" je podľa Bachtina daný raz a navždy, je absolútne ireverzibilný. Už v práci *Autor a hrdina v estetickéj činnosti* mysliteľ ukazuje nedostatočnosť jedného jediného Ja, ja-pre-seba, pre ucelenú predstavu o človeku. Na to, aby som Ja mohol vyjadriť to, čo je neoddeliteľnou súčasťou mňa samého a mojej subjektivity (napríklad láska či milosrdenstvo), je potrebný Druhý. Druhý je ontologickou podmienkou existencie každého Ja. Druhý môže byť "pre mňa poskladaný a umiestnený do svojho vonkajšieho obrazu", ale ja-pre-seba, dokonca ani v akte sebaobjektívizácie sa nezhoduje sám so sebou, ako aktívny subjekt prevyšuje každý objekt.

Dialogizmus je u Bachtina okrem iného úzko spojený s problémom identickosti. Dialóg sa rozvíja nielen medzi vedomiami, ale aj vnútri jedného vedomia, keď sa Druhý stáva Mnou-Druhým a v podstate predstavuje ľubovoľné formy skúsenosti, normy, predstavy a paradigmy osvojené vedomím. Tak ako jazyk ani Ja nikdy nebýva jednotné, má svoju vnútornú mnohosť a rozdielnosť hlasov. Dostojevského zásluha spočíva práve

v tom, že dokázal vďaka forme polyfonického románu odhaliť hlbšie "stránky človeka, predovšetkým mysliace ľudské vedomie a dialogickú sféru jeho bytia" ([7], 359-360). Idea dialogizmu vymedzuje nové koordináty skúmania človeka a prostredníctvom nového obrazu hrdinu umožňuje lepšie a hlbšie pochopiť súčasného človeka, ktorý nechce byť "zavŕšeným" cudzím, monologickým slovom.

Podľa Bachtina vnútrajšok subjektu, jeho Ja, je samo osebe dialógom, vzťahom Ja k Druhému. Neexistuje nijaké ontologické ani metafyzické privilegium pre Ja nadané vedomím, pretože vedomie je neoddeliteľné od jazyka a jazyk vždy prináleží druhým, ale slovo sa stáva mojím slovom, identifikuje sa cez moje vedomie ako moje "nie v neutrálnom a neosobnom jazyku..., ale v cudzích ústach, v cudzích kontextoch, v službách cudzích intencií: odtiaľto ho treba brať a osvojovať si ho" ([39], 50). Druhý je neoddeliteľný od Ja, od súcna a zároveň Druhý v tejto svojej kvalite nemôže byť úplne pohltенý alebo prekonaný žiadnym Ja ([5], 2, 314, 319 a i.). Dnes je takéto chápanie Druhého bodom, v ktorom sa stretávajú mnohé súčasné koncepcie diskurzu, ideológie, nevedomia, teórie výroku a i. Druhý sa pritom nachádza štruktúrne vnútri subjektu, v jeho diskurze ([28], 81).

"Personologický dualizmus" (termín L. A. Gogotišviliho) M. M. Bachtina je svojráznou antitezou onoho "človeka vôbec", ktorý dlhý čas prevládal v dejinách kultúry. Bachtin rozlišuje v chápaní takého "človeka vôbec" dve krajnosti: 1. zameranosť na prevahu Ja (Druhý, to je Ja, je taký istý ako Ja); 2. zameranosť na prevahu Druhého (Ja je pohltенý Druhým, Ja je také isté ako Druhý). Prvá zameranosť je charakteristická pre idealizmus, napríklad pre "gnozeologizmus" posledných storočí. Slovesným ekvivalentom adekvátnym tomuto typu vedomia je *spoved'*. Druhá zameranosť je charakteristická pre celý materializmus. Adekvátnou formou jej slovesného vyjadrenia je *biografia*. Filozofiu aj literatúru, ktoré hovoria buď v mene Ja, alebo v mene Druhého, Bachtin nazýval monologizmom. Monologizmus je podľa Bachtina popieraním rovnoprávnosti vedomí vo vzťahu k pravde ([38], 345).

Filozofia dialógu, dialogické myslenie malo hlbinný cieľ: zdôvodniť duchovno-reálnu jednotu osobností, predchádzajúcu ich individuáciu. Bachtin vychádzal z literatúry a postupne sa mu podarilo odhaliť "základy humanitného myslenia, pochopeného v jeho skutočnej, ontologicky významnej všeobecnosti" ([12], 8). Problematika dialógu je ontologická, práve preto sa ukázala ako produktívna pre odborníkov najrozličnejších humanitných oblastí. Bachtinovský dialóg, to nie je rétorická štruktúra typu otázka-odpoveď ani komunikatívny model ako u H.-G. Gadamera a J. Habermasa, ale samotné bytie ([33], 57). Idea principiálnej dialogickosti ľudského chápania a tvorby potom, čo víťazne prešla všetkými humanitnými disciplínami, pevne zakotvila v kultúre a dnes určuje metodológiu väčšiny špeciálnych vedeckých výskumov.

Dialogická hermeneutika. V posledných rokoch života si Bachtin uvedomuje, že má blízko k hermeneutickému smeru a načrtáva svoj - dialogický - variant hermeneutiky. Čím sa líši Bachtinova hermeneutika od klasickej hermeneutiky, prezentovanej menami F. Schleiermachera, W. Diltheya, a od neklasickej hermeneutiky M. Heideggera, H.-G. Gadamera, P. Ricouera?

Obrat k ontológii sa v klasickej hermeneutike zaznamenáva počnúc Heideggerom, u ktorého sa chápanie stáva základnou charakteristikou bytia. Heidegger ponímal chápanie ako pohyb transcendentovania, presahovania súcna, kým u Bachtina chápanie neopúšťa priestor dialógu. U Heideggera je chápanie prvotnou formou realizácie ľudskej existencie, spôsobom bytia človeka. U Bachtina je chápanie odvodené, je funkciou dialógu, aj keď chápaného maximálne široko - ako fakt bytia, a nielen ako fakt umeleckého vedomia.

Aj Gadamer ide Heideggerovou cestou od epistemológie k ontológii, chápanie si nepredstavuje ako subjektívnu činnosť človeka, ktorá stojí proti objektu, ale ako spôsob bytia samého človeka. Pre Gadamera je subjekt ontologicky odvodený. Existuje iba vnútri neredukovateľného prostredia jazyka a chápania. Preto je u Gadamera hermeneutická skúsenosť univerzálna. Celý spoločný život ľudí - to je nekonečný a nevyčerpatel'ný dialóg. Gadamerova pozícia a pozícia Bachtina sú v tejto otázke podobné, u oboch sa dialóg nikdy nekončí. "Ani jedno slovo nie je posledné, a rovnako niet ani prvého slova," píše Gadamer, opakujúc takmer doslova Bachtinove slová. "Každé nové slovo je vždy odpoveďou a samo už vyznačuje miesto novej otázky." ([16], 246)

Podobnosť Bachtinovej a Gadamerovej pozície možno azda vysvetliť tým, že obidvaja akoby "plávali" v koryte diltheyovsko-rickertovskej paradigmy. Prírodovedný "obraz sveta" musí byť doplnený humanitným "myslením vo svete". Objektom humanitného poznania je podľa Bachtina text ako dialogické stretnutie dvoch subjektov, ponorený do prakticky nekonečného kontextu. Po Diltheyovi a Rickertovi považuje Bachtin za základnú metódu prírodných vied vysvetlenie a za základnú metódu humanitných vied chápanie. "Pri objasnení je iba jedno vedomie, jeden subjekt; pri pochopení dve vedomia, dva subjekty. K objektu nemožno mať dialogický vzťah, preto objasnenie nemá dialogické momenty (okrem formálno-rétorického). Pochopenie je vždy do istej miery dialogické." ([38], 323)

Svet človeka nemožno zredukovať ani na jeho vnútorný svet (sebauvedomenie), ani na objekt, nech by sme ho chápali akokoľvek. Prvotnou danosťou všetkých humanitných vied zostáva text. Znie to celkom postmodernisticky, tým skôr, že aj čin ako ústredná kategória bachtinovskej etiky môže byť interpretovaný ako text. Text je pochopený jednak preto, že za každým textom stojí autor, a jednak preto, že text je orientovaný na Druhého a v tomto zmysle je vždy odpoveďou na otázku (hoci na otázku vo vnútornej reči samého hovoriaceho). "Zmyslami nazývam *odpovede* na otázky," píše Bachtin. "To, čo neodpovedá na nejakú otázku, nemá pre nás zmysel." ([38], 380) Zmysel je dialogický (a navyše intertextuálny), pretože vzniká v dôsledku stretnutia, kríženia, vzájomného pôsobenia rôznych zmyslov. Navyše samotný dialóg predstavuje univerzálny vzťah, v ktorom sa rodí a utvára zmysel. Za autorovým chrbtom stojí dlhý rad jeho predchodcov, ktorí sú prítomní v jeho výpovedi v podobe "svojho-cudzieho" slova, citátu, alúzie, reminiscencie atď. Adresát je pre autora "človekom v človeku", reprezentantom všetkých iných ľudí. Niektoré Bachtinove tvrdenia vyznievajú ako skutočný manifest intertextuálnosti. "Výpoveď nemôže byť izolovaná. Vždy predpokladá predchádzajúcu a nasledujúcu výpoveď. Nijaká výpoveď nemôže byť prvou ani poslednou. Je iba ohnivkom reťaze a mimo tejto reťaze ju nemožno skúmať." ([38], 369) Bachtin sa domnieva, že zmysel (na rozdiel od univerzálneho významu) vzniká

v procese dialógu a je neoddeliteľný od autora. Zmysel je u Bachtina personálny, kým pátos celej súčasnej hermeneutiky i dekonštrukcie spočíva v objavovaní zmyslov nezávisiacich od autora.

Ako prebieha pochopenie textu? Podľa Bachtina sa pohybuje medzi dvoma pólmi - medzi všeobecným významom (zabezpečeným spoločným jazykom kultúry, žánrom, štýlom) a individuálnym zmyslom, ktorý je unikátny a neopakovateľný, a preto neoddeliteľný od osobnosti. Z hľadiska významu je jazyk absolútny, z hľadiska zmyslu je relatívny, keďže bezprostredná komunikatívna intencia reči sa nevyjadruje len priamo, ale aj sprostredkované. Zmysel textu nemožno nikdy úplne vyčerpáť, kultúrny kontext sa neustále rozširuje a žiadna nová generácia sa nikdy neuspokojuje so zdedenými interpretáciami. Preto v humanitnom poznaní je úloha interpretácie vždy aktuálna.

Zmysel nemožno určiť raz a navždy, zmysel klíči ako zrno a v rámci "veľkého času" prerastá sám seba. Kategória "veľkého času" má v Bachtinovej metodológii fundamentálny význam. Je to časový rozsah aj priestorový kultúrny kontext, pričom tento kontext nezávisí od subjektívnych záujmov konkrétneho bádateľa. Vo "veľkom čase" spolu koexistujú géniovia svetovej kultúry ([9], 375). Vďaka "veľkému času" je naša pozícia čitateľov alebo kritikov vo vzťahu k tomu, čo chceme pochopiť, pozíciou exterióriálnou - v čase, v priestore, v kultúre. Postavenie mimo je obzvlášť dôležité pre pochopenie kultúry, ktorá nám je vzdialená. "Kladieme cudzej kultúre nové otázky, aké si ona sama sebe nekladla, hľadáme v nej odpoveď na tieto naše otázky a cudzia kultúra nám odpovedá, odhaľuje nám svoje nové stránky, nové významové hĺbky." ([39], 287) Z hľadiska postavenia mimo relativistické koncepcie kultúry strácajú svoj stoický pôvab - kultúra nezomiera, kým sme schopní klásť jej otázky a dostávať odpovede; dialóg kultúr prekonáva uzavretosť ich zmyslov. Podľa Bachtina postavenie mimo je ohromnou hybnou silou chápania. "Jeden význam odhaľuje svoje hĺbky, keď sa stretne s iným a dotkne iného, cudzieho významu: medzi nimi začne akoby *dialóg*, ktorý prekonáva uzavretosť a jednostrannosť týchto významov, týchto kultúr." ([39], 287) Postavenie mimo a dialóg sú základné kategórie bachtinovskej hermeneutiky. Dialóg je pritom existenciálny a do istej miery je to hodnota sama osebe.

Bachtinova koncepcia zmyslu a chápania je neoddeliteľne spätá s jeho filozofiou činu. Pochopiť jav znamená predstaviť ho ako konanie, ktoré má istú motiváciu, istý zámer, teda ako príčetné (rozumné a zodpovedné) konanie, t. j. ako čin. Pochopiť znamená rekonštruovať "logiku" činu od motivácie po výsledok ([33], 57). Bachtin ukázal, že pri práci s literárnym textom nemožno zostať čistým filológom, nemožno neprekročiť jeho hranice. Humanitné myslenie sa rodí ako reflexia cudzích myšlienok, preto text je prvotnou danosťou humanitného myslenia. No "škatuľkujúci", odborový prístup k Bachtinovmu textu je nevyhovujúci nielen preto, že v rámci "čistej filológie" je mu tesno, ale aj preto, že text, sama literatúra je omnoho širšia ako rámec, ktorý jej vymedzuje filológia. Pramene literárnosti nemožno pritom hľadať v samotnej literatúre. Pokusy definovať literárnosť prostredníctvom rétoriky interpretovanej po novom by sa Bachtinovi určite zdali ako naivné. Literatúra bola pre Bachtina filozofiou istej kultúry ([2], 187), kým filozofiu chápal ako literatúru osobitného druhu.

Bachtinova tvorba sa datuje do 20. rokov, no napriek tomu patrí do druhej polovice 20. storočia. A to nielen preto, že väčšina jeho prác bola zverejnená v 60-tych rokoch. Bachtin stelesňoval hľadanie ľudskosti v komunikatívnych úsiliach, ktorými sa vyznačovalo obdobie všeobecného optimizmu. Hľadal metódu analýzy, ktorá by bola kongeniálna bytiu a ktorá by umožnila človeka nielen skúmať, ale s ním aj komunikovať. Preto Bachtinov ontologický a antropologický prístup sú v podstate totožné, ustavične sa navzájom prelinajú ([12], 2. črta). Je prakticky nemožné určiť žáner, charakteristický pre prácu tohto bádateľa, zaoberajúceho sa problémom rečových žánrov. Rovnako ťažké by bolo nájsť pôdu, na ktorej by sa bachtinovské myslenie necítilo organicky. Čím je Bachtin? Samozrejme, je filozofom. V zahraničných štúdiách sa jeho meno uvádza spolu s Marxom a Freudom, Heideggerom a Sartrom, Foucaultom a Derridom. Samozrejme, je filológom. Základný korpus jeho prác je od literatúry neoddeliteľný a už niekoľko generácií filológov vyrástlo na jeho knihe o Rabelaisovi a na *Problémoch Dostojevského poetiky*. Navyše, vďaka Bachtinovi sa zmenilo chápanie literatúry. Literatúra užho prekračuje svoje hranice a už nie je jedným druhom umenia, ale stáva sa formou sebapochopenia človeka i chápania druhého človeka. No okrem toho je M. M. Bachtin aj metodológom, ktorý sa usiloval zdôvodniť všeobecný základ "duchovných vied".

LITERATÚRA

- [1] AVERINCEV, S. S.: "Michail Bachtin: retrospektiva i perspektiva". In: *Družba narodov*, 1998, č. 3.
- [2] *Bachtin kak filosof*. Moskva 1992.
- [3] BACHTIN, M. M.: *Voprosy literatury i estetiki*. Moskva 1975.
- [4] BACHTIN, M. M.: "K filosofii postupka". In: *Filosofija i sociologija nauki i tehniki*. Ježegodnik, 1984-1985. Moskva 1986, s. 80-160.
- [5] BACHTIN, M. M.: *Problemy poetiki Dostojevskogo*. Moskva 1979.
- [6] BACHTIN, M. M.: *Tvorčestvo Fransua Rable i narodnaja kul'tura srednevekovja i Renessansa*. Moskva 1990.
- [7] BACHTIN, M. M.: *Estetika slovesnogo tvorčestva*. Moskva 1979.
- [8] Bachtinologija: *Issledovanija, perevody, publikacii*. Sankt-Peterburg 1995.
- [9] *Bachtinskij sbornik*. Moskva 1992. Vypusk 2.
- [10] *Bachtinskij sbornik*. Moskva 1997. Vypusk 3.
- [11] "Beseda s Julijej Kristevoj". In: *Dialog. Karnaval. Chronotop*. Vitebsk 1995, č. 2, s. 5-17.
- [12] BIBLER, V. S.: *Michail Michajlovič Bachtin, ili poetika kul'tury*. Moskva 1991.
- [13] BOGATYRIOVA, J. A.: "M. M. Bachtin: etičeskaja ontologija i filosofija jazyka". In: *Voprosy filosofii*, 1993, č. 1, s. 51-58.
- [14] BONECKAJA, N. K.: "Bachtin glazami metafizika". In: *Dialog. Karnaval. Chronotop*. Vitebsk - Moskva 1998, č. 1 (22), s. 103-155.
- [15] BONECKAJA, N. K.: "Bachtin i tradicii ruskoj filosofii". In: *Voprosy filosofii*, 1993, č. 1, s. 83-93.
- [16] GADAMER, H.-G.: "Dekonstrukcija i germenevtika". In: *Germenevtika i dekonstrukcija*. Sankt-Peterburg 1999. s. 243-254.
- [17] GOGOTIŠVILLI, L. A.: "Varianty i invarianty M. M. Bachtina". In: *Voprosy filosofii*, 1992, č. 1, s. 115-134.
- [18] GROYS, B.: "Totalitarizm karnavala". In: *Bachtinskij sbornik*. Moskva 1997. Vypusk 3, s.

- [19] ZEMLANOJ, S.: "Čto takoje ezoteričeskij marksizm?" In: *Nezavisimaja gazeta "Ex libris"*, 1999, 28.1, s. 3.
- [20] ISUPOV, K. G.: "Tezisy k probleme 'Bachtin i sovremennaja kul'tura'. In: *Bachtinskij sbornik*. Moskva 1997. Vypusk 3, s. 4-17.
- [21] KONKIN, S. S.: "K rodoslovnoj M. Bachtina (Novyje archivnyje materialy)". In: *Nevel'skij sbornik*. Sankt-Peterburg 1997. Vypusk 2, s. 93-100.
- [22] LEKTORSKIJ, V. A.: "Naučnoje i vnenaučnoje myšlenije". In: *Nauka v kul'ture*. Moskva 1998, s. 82-98.
- [23] *M. M. Bachtin v zerkale kritiki*. Moskva 1995.
- [24] MACHLIN, V. L.: "Bachtin i Zapad (Opyt obzornoj orientacii)". In: *Voprosy filosofii*, 1993, č. 1, s. 94-114; č. 3, s. 134-150.
- [25] MORŠON, G. S.: "Bachtin i naše nastojaščeje". In: *Bachtinskij sbornik*. Moskva 1992. Vypusk 2, s. 5-30.
- [26] "My dolžny uznavat' v obratnyh napravlenijach..." (Stenogramma doktorskoj zaščity V. L. Machlina). In: *Dialog. Karnaval. Chronotop*. Vitebsk - Moskva 1998, č. 2, s. 137-192.
- [27] OSOVSKIJ, O. J.: "Predislovije". In: *M. M. Bachtin: Čelovek v mire slova*. Moskva 1995, s. 3-21.
- [28] AUTIER-REVUE, J.: "Javnaja i konstitutivnaja neodnorodnosť: K probleme Drugogo v diskurse". In: *Kvadratura smysla: Francuzskaja škola analiza diskursa*. Moskva 1999, s. 54-94.
- [29] PERLINA, N.: "Dialog o dialoge: Bachtin - Vinogradov (1924-1965)". In: *Bachtinologija: Issledovanija, perevody, publikacii*. Sankt-Peterburg 1995, s. 154-169.
- [30] PERLINA, N.: "Michail Bachtin i Martin Buber: Problemy dialogovogo myšlenija". In: *M. M. Bachtin i filosofija kul'tury XX veka: Problemy bachtinologii*. Sankt-Peterburg 1991. Vypusk 1, čast' 2, s. 136-150.
- [31] REUTIN, M. J.: "Polemika vokrug idej M. M. Bachtina v nemeckoj kul'turologii 90-ch godov". In: *Arbor mundi=Mirovoje drevo*. Moskva 1997. Vypusk 5, s. 207-211.
- [32] "Stenogramma zasedanija učonogo soveta Instituta mirovoj literatury im. A. M. Gorkogo: Zaščita dissertacii tov. Bachtinym na temu 'Rable v istorii realizma' 15 nojabria 1946 g.". In: *Dialog. Karnaval. Chronotop*. Vitebsk 1993, č. 2/3, s. 55-119.
- [33] TUŁČINSKIJ, G. L.: "Dvaždy 'otstavšij' M. Bachtin: Postupočnosť i inoracionalnosť bytija". In: *Bachtin i filosofskaja kul'tura XX veka: Problemy bachtinologii*. Sankt-Peterburg 1991. Vypusk 1, čast' 1, s. 54-60.
- [34] TUŁČINSKIJ, G. L.: "Bezotvetnaja l'ubov brat'jev Bachtinyh k gosudarstvu. Rossijskaja versija sud'by filosafo". In: *Filosofskij vek*. Sankt-Peterburg 1999. Al'manach 10: Filosofija kak sud'ba. Rossijskij filosof kak sociokul'turnyj tip; s. 222-230.
- [35] CHORUŽIJ, S. S.: "Bachtin, Joyce, Lucifer". In: *Bachtinologija: Issledovanija, perevody, publikacii*. Sankt-Peterburg 1995, s. 12-25.
- [36] EMERSON, K.: "Protiv zakonomernosti: Soloviov, Šestov, pozdnij Tolstoj, rannij Bachtin". In: *Bachtinologija: Issledovanija, perevody, publikacii*. Sankt-Peterburg 1995, s. 117-131.
- [37] EPŠTEJN, M.: "'Simposion' i russkaja filosofija". In: *Voprosy filosofii*, 1998, č. 2, s. 24-35.
- [38] BACHTIN, M. M.: *Estetika slovesnej tvorby*. Bratislava 1988.
- [39] BACHTIN, M. M.: *Problémy poetiky románu*. Bratislava 1973.

Z ruského originálu *Čelovek v mire slova: Michail Michajlovič Bachtin (1895-1975)*. In: Russkaja filosofija vo vtoroj polovine XX veka. Čast' 3. Moskva. INION RAN 2001, preložila Raisa Kopsová.